

NOMINASJON NORGES DOKUMENTARV: GRUNNLEIEBØKER FOR BERGEN 1686 - ca. 1854

DEL A: GRUNNLEGGENDE INFORMASJON

3.1: SAMMENDRAG MED BESKRIVELSE AV DOKUMENTET

3.1.1: Kort beskrivelse av dokumentene

Grunnleiebøkene for Bergen 1686 - ca. 1854 består av seks protokoller som beskriver byens eiendomsstruktur og tomteinndeling i eldre tid. Fem bøker ligger i arkivet etter Manufakturhuset i Bergen. En bruksversjon av den eldste grunnleieboken ligger i Stiftamtmanden i Bergens arkiv ved Statsarkivet i Bergen.

Bøkene er i god stand og gir unike opplysninger om tomteinndeling og eierskap til tomtene i eldre tid i Bergen. På grunn av kun moderate endringer i tomtestrukturen fra middelalderen til 1686 er bøkene et uvurderlig hjelpemiddel for å kartlegge tomtestrukturen i den fysiske middelalderbyen.

Bergen ble anlagt på kongens grunn på 1000-tallet. Byens huseiere leiet grunn fra kongen og betalte en tomteleie (grunnleie). Etter hvert som tomtene ble ansett som fast eiendom gikk grunnleien over til å bli en heftelse på tomtene, helt opp til 1900-tallet.

Grunnleien ble etter hvert lagt til byens Tukt- og manufakturhus som en del av deres finansiering. I 1684 ble forvalteren pålagt å utarbeide en oversikt over alle byens tomter og deres grunnleieforpliktelser. Den eldste grunnleieboken ble ført 1686-1687. De øvrige bøkene var et hjelpemiddel til kontroll med og innkreving av grunnleien. Med få unntak er hver tomt i byen nevnt med opplysninger om størrelse.

Bergen var uten offisielle adresser på 1600-tallet. Men det ble noen ganger laget nye utgaver av grunnleieboken, slik at det er mulig å følge en tomt fra 1686 til 1770-årene, da det ble innført rodenumre på tomtene i Bergen. Derved kan vi identifisere hvilke moderne tomter som tilsvarer en beskrevet tomt i 1686, og derved også i stor grad videre tilbake i middelalderen.

Grunnleiebøkene er unike ved at de viser tomtefordelingen i Norges den gang viktigste og mest internasjonale middelalderby. Der var kun små endringer opp til 1600-tallet. Grunnleiebøkene er derfor meget viktige og umistelige kilder for forskning om den fysiske middelalderbyen.

3.2: OPPLYSNINGER OM SØKER

3.2.1: Navn på søker

Søker er Bergen Byarkiv.

3.2.2: Søkers tilknytning til den nominerte dokumentarven

Bergen Byarkiv er eier av de fem grunnleiebøkene i arkivet etter Manufakturhuset i Bergen.

3.2.3: Ansvarlig for nominasjonsprosessen

Avdelingsleder Avdeling for depot og katalog ved Bergen Byarkiv, Knut Geelmuyden.

3.2.4: Kontaktinformasjon

Knut Geelmuyden, avdelingsleder Avdeling for depot og katalog, Bergen Byarkiv

Telefon: 41 43 99 19

E-post Knut.Geelmuyden@Bergen.kommune.no

3.3: IDENTIFIKASJON OG BESKRIVELSE AV PROTOKOLLEN

3.3.1: Navn og identifikasjonsdetaljer

Navn: Grunnleiebøker for Bergen 1686 - ca. 1854

Arkivhenvisning 1:

Bergen Byarkiv

A-1687 Manufakturhuset i Bergen

F1 Grunnleiebok 1686-1687

F2 Grunnleiebok 1702-1720

F3 Grunnleiebok 1721-1755

F4 Grunnleiebok 1753-1781

F5 Grunnleiebok 1781-1854

(I tillegg eksisterer en oppbeørselbok, F6, som ikke inkluderes her.)

Arkivhenvisning 2:

Statsarkivet i Bergen

A-3501 Stiftamtmanden i Bergen

Fg Diverse pakkesaker

Lnr. 2049 Grunnleiebok (Grunnebok) 1686-1696

3.3.2: Beskrivelse av dokumentene

Grunnleiebøkene for Bergen 1686 - ca. 1854 er en unik kilde som identifiserer hver tomt i Bergen fra et uvanlig tidlig tidspunkt. Bøkene er produsert av Manufakturhusets ledelse, i utgangspunktet etter instruks fra sentrale myndigheter. Det er diskutabelt om kildene skal anses som et privat arkivmateriale, eller som et arkiv i gråsonen mellom privat og offentlig.

Fem protokoller ble tidlig plassert i Bergens kommunale arkiver. En bruksversjon (Inr. 2049) av den eldste protokollen (F1) er trolig i sin tid innlevert til Stiftamtmanden i Bergen for kontroll, og har blitt liggende i Stiftamtmandens arkiv.

De seks bøkene er alle av relativt stort format og av moderat tykkelse. Tendensen er at de nyere bøkene er noe lavere og tykkere enn de eldste. Bøkene er til tross for noen mindre skader i rimelig god fysisk tilstand.

Innbindingene er enkle og solide arkivinnbindinger fra sin tid, med relativt få og små skader. Bokblokkene er i god stand. Papir og skrift er meget godt bevart. Totalt er bøkene

godt bevarte og bærer sin høye alder meget godt. Bøkene gir en stor opplevelse av alder og sjeldenhet for personene som ser dem.

Bøkernes innhold består av en liste over eiendommene i Bergen. Den eldste protokollens paginering gjengis i de følgende protokollene, uavhengig av de senere bøkernes egen paginering. Eiendommenes rekkefølge i bøkene opprettholdes, og den eldste pagineringen fungerer som et viktig hjelpemiddel til å følge en eiendom mellom eldre og nyere protokoller.

Protokollene er tilgjengelige for publikum. Av bevaringshensyn er en viss skjerming ønsket, men den gode tilstanden skaper ikke behov for å overfokusere på dette. Det finnes transkripsjon av noen av bøkene på internett, slik at ønsket om å bruke originalene har begrenset omfang. En protokoll er også tilgjengelig i digital bildeversjon på nettsiden <http://bergis.uib.no/>. Det er et mål at alle grunnleiebøkene blir gjort digitalt tilgjengelig på internett.

Bibliografi:

Bergis. Urbane Landskap. Kartportalen til fortida.
<http://bergis.uib.no>

Ersland, Geir Atle (1989) *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunneigefordelinga i Bergen ved utgangen av seinmellomalderen*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen

Ersland, Geir Atle (1994) *Kven eigde byen? : ei gransking av opphavet og utviklinga av grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen

Fidjestøl, Arnt Ola (1995) *Bybuarar og byeigedom: husutleige i Bergen på slutten av 1600-talet*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen

Skram, Dag (1982) *Registersystemer for eiendomsforhold i Bergen*. Hovedoppgave Norges landbrukshøgskole 1982.

Referanser:

Arne Solli, førsteamanuensis, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen
Telefon: 55 58 89 50
E-post: arne.solli@ahkr.uib.no

Arnt Ola Fidjestøl, dagleg leiar, Interkommunalt arkiv for Møre og Romsdal IKS
Telefon: 70 16 51 82
E-post: arnt.ola.fidjestol@ikamr.no

Geir Atle Ersland, professor, Centre for Medieval Studies
Telefon: 55 58 29 44
E-post: geir.ersland@cms.uib.no

Ole Jørgen Johannessen, førsteamanuensis, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen

Telefon: 55 58 24 97

E-post: Ole-Jorgen.Johannessen@lle.uib.no

3.4: BEGRUNNELSE FOR INNSKRIVELSE I NORGES DOKUMENTARV

3.4.1: Autentisitet

Grunnleiebøkene for Bergen 1686 - ca. 1854 har en kontinuerlig kjent historie og proveniens i Bergen, og er dokumenterbart autentiske. Deres historie i Bergen gir ikke rom for forfalskning.

3.4.2: Protokollenes betydning for Norge

Grunnleiebøkene for Bergen er unike og uerstattelige i norsk sammenheng. Ingen andre byer har en tilsvarende kilde fra så langt tilbake. Det utføres mye forskning om norske middelalderbyer, men med arkeologi som viktigste hjelpemiddel. I Bergen har arkeologien en solid støtte i grunnleieprotokollene som nevner hver tomt, i stor grad med tomtens mål.

I 1686 var byen uten formelle adresser. Ved å følge en eiendom gjennom grunnleieprotokollene opp til 1770-tallet er det mulig å knytte tomtene til «moderne» tomtenumre i rodesystemet. Fra der kan tomtene følges gjennom matrikler og panteboksystemet opp til tomtekart over Bergen på 1880-tallet og videre til vår tids adresser. 1600-tallets antatte middelaldertomter kan således identifiseres i forhold til moderne tid.

Bøkene er et uvurderlig hjelpemiddel til kunnskap, ikke bare om hvordan Bergen var formet på 1600-tallet, men også i stor grad i middelalderen. Grundig kunnskap om middelalderbyen Bergen har også betydning for å forstå andre byer i Norge, i tillegg til at middelalderforskningen om Bergen settes i relasjon til tilsvarende forskning på kontinentet. Derved har kildene også en betydning for bredere norsk og internasjonal byforskning om 1600-tallet og middelalderen.

3.4.3: Tid, sted, mennesker, tema etc.

Tid: Protokollene er de eneste kjente av sin type, i tillegg til at de ved sin alder (fra 1686-) representerer en vesentlig aldersverdi.

Sted: Grunnleiebøkene har en enestående betydning for kunnskap om fysisk tomtestruktur i det historiske Bergen. På grunn av byens posisjon som sentralt handelssted i Norge og Europa i middelalder og på 16- og 1700-tallet, har kunnskap om byens struktur stor betydning for dette forskningsfeltet.

Mennesker: Bøkene forteller om de eiende lag av folket sitt forhold til bygrunnen. Kildene har vesentlig verdi for forskningen som dreier seg om disse personene, deres økonomiske posisjon og geografiske plassering i byen.

Emne og tema: Kildene gir kunnskaper om historisk utvikling av Bergens bygrunn og tomtestruktur.

Form og stil: Grunnleiebøkene har både estetisk, stilistisk og lingvistisk verdi. Men tross sin betydning også her, er dette av begrenset betydning i forhold til verdien som historisk kilde: Det ytre og visuelle er viktig, men kildens innhold er unikt og umistelig.

3.4.4.: Unikhet, integritet, trussel og bevaring

Unikhet: Grunnleiebøkene for Bergen 1686 – ca. 1854 er unike i sin type, alder og innhold. De er eneste kjente representant av sin type. Med sitt innhold er bøkene umistelige.

Integritet: Protokollene er fullstendige, intakte og uendret, både som enkeltbøker og som sammenhengende serie. De er meget godt bevart, og de få skadene som finnes er begrensede og ikke uventet i forhold til kildenes alder.

Truet: Kildene er godt sikret, og det arbeides med sikte på ytterligere sikring.

Bevaringsplan: Bøkene er blant Bergen Byarkivs prioriterte kilder, med stort fokus på vern og bevaring. De er delvis tilgjengeliggjort digitalt, men det er behov for mer ytterligere digitalisering og publisering. Andre parter har utført transkripsjon av noen av disse kildene.

3.5: JURIDISKE FORHOLD

3.5.1: Navn og kontaktinformasjon på eier av dokumentene

Grunnleiebøkene i Manufakturhusets arkiv eies av Bergen Byarkiv.
Grunnleieboken i arkivet til Stiftamtmanden i Bergen eies av Statsarkivet i Bergen.

3.5.2: Navn og kontaktinformasjon på forvaltere av dokumentene

Grunnleiebøkene ved Bergen Byarkiv forvaltes av byarkivets avdeling for Depot og katalog.

Kontakt:

Avdelingsleder Knut Geelmuyden

Telefon: 41 43 99 19

E-post: Knut.Geelmuyden@Bergen.kommune.no

Grunnleieboken ved Statsarkivet i Bergen forvaltes av statsarkivar Yngve Nedrebø.

Kontakt:

Statsarkivar Yngve Nedrebø

Telefon: 55 96 58 03

E-post: Yngve.Nedrebo@arkivverket.no

3.5.3: Annen rettslig status

Eierskap: Bergen Byarkiv er en etat under Bergen kommune. Grunnleiebøkene i byarkivet er et element i Bergen kommunes arkiver. Det overordnede eierskapet ligger således hos Bergen kommune, men forvaltes av etaten Bergen Byarkiv.

For de statlige arkivene finnes ikke et tilsvarende element som kommunen. Grunnleieboken der eies derfor av det statlige Arkivverket, representert ved Statsarkivet i Bergen

Tilgang: Bøkene er offentlig tilgjengelige. Av hensyn til bevaring bør tilgangen begrenses ved å gjøre kildenes innhold både bildemessig og tekstmessig tilgjengelig for et stort publikum. Målsettingen er at dette skal skje på internett i større grad enn nå.

Opphavsrett til dokumentene: Kildens høye alder gjør at bruk ikke er bundet av opphavsrett.

Administrativt ansvar:

Ved Bergen Byarkiv: avdelingsleder Knut Geelmuyden.

Ved Statsarkivet: Statsarkivar Yngve Nedrebø.

3.6: BEVARINGSPLAN

3.6.1 Inngår dokumentene i en bevaringsplan?

Grunnleiebøkene 1686 – ca. 1854 inngår i offentlige arkiver på grunn av deres offentlige eller halvoffentlige preg. Bevaring er derved styrt av arkivloven og arkivforskriftene. Lovverket påbyr i utgangspunktet bevaring og forbyr kassasjon av offentlig arkivmateriale uten at hjemmel for kassasjon fremgår av lov- og regelverk, eller tillates av Riksarkivaren. Det betyr at lovverket i denne sammenheng fremstår som en bevaringsplan for eldre offentlig arkivmateriale.

Begge arkivinstusjonene har nye og moderne arkivmagasiner som gir sikre oppbevaringsforhold.

Forhold ved Bergen Byarkiv:

De fysiske, sikringsmessige og klimatiske forholdene i arkivmagasinene hvor materialet oppbevares oppfyller det arkivfaglige lovverkets strenge krav.

Bergen Byarkiv har noe konserveringskunnskap, men ingen konserveringsekspertise. I øyeblikket utføres ikke fysisk konservering på stedet. Tiltak konsentreres om forebygging og tilsyn.

Ytterligere bevaringsplan er ikke utarbeidet, men det planlegges å lage en prioriterings- og handteringsplan for krisesituasjoner.

Forhold ved Statsarkivet i Bergen:

Statsarkivet bygger nye og moderne arkivmagasiner som vil gi gode oppbevaringsforhold for grunnleieboken. De øvrige detaljene er ikke kjent. Statsarkivet har konserveringsekspertise.

3.7: Konsultasjon og samtykke

Søknaden er innlevert av arkiveier for Manufakturhusets arkiv Bergen Byarkiv og forvalter avdelingsleder Knut Geelmuyden.

Søknaden skjer etter konferering med og godkjenning fra statsarkivar Yngve Nedrebø.

DEL B: TILLEGGSINFORMASJON

3.8: Vurdering av risiko

Kilden er godt beskyttet og er under gode oppbevaringsforhold (se ovenfor). Den største trusselen er bruksslitasje. Det motvirkes ved å begrense bruken ved tilgjengeliggjøring av kildenes innhold på andre måter enn ved originalen. Bøkene er derfor ikke utsatt for stor risiko.

3.9: Vurdering av bevaring

Dokumentenes fysiske tilstand og bevaringssituasjon er beskrevet ovenfor.

Gjennom sin historie har kildene det meste av tiden vært utsatt for svært skiftende temperatur og luftfuktighet, men forholdene er nå gode.

3.10 Resultatet av nominasjonen

Vårt formål med å få grunnleiebøkene for Bergen 1686 - ca. 1854 innskrevet i Norges dokumentarv er å oppnå et større fokus på disse viktige kildene, både blant forskere, politikere, presse og publikum for øvrig. Ved et økt fokus hos disse gruppene ønsker vi å sikre oppmerksomhet om kilden og dens gode bevaring, inkludert fullføring av viktige sikringstiltak ved Bergen Byarkiv. Men det viktigste er at oppmerksomheten vil bidra til spredning av den kunnskap som kilden kan gi om fortidens samfunn og virksomhet.

Denne nominasjonen er presentert av:

Navn: KNUT GEELMUYDEN

Signatur..... Dato 15. september 2011